

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ АР КРИМ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ м. ЄВПАТОРІЯ
ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО „ГОЛОВНИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ДЕРЖПРОМНАГЛЯДУ УКРАЇНИ" (м. КИЇВ)
РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„КРИМСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ" (м. ЯЛТА)
ЄВПАТОРІЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА ПРАВОЗНАВСТВА
ВІДКРИТИЙ СТУДЕНТСЬКО-МОЛОДІЖНИЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КЛУБ „КРЕАТИВ"

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА
ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАННЯ З ПИТАНЬ ОХОРОНИ
ПРАЦІ, БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА ЦИВІЛЬНОГО
ЗАХИСТУ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Матеріали
Всеукраїнського науково-практичного семінару
з міжнародною участю
(м. Євпаторія, 05-09 лютого 2013 р.)

ЄВПАТОРІЯ, 2013

УДК37
ББК74

Організаційний комітет:

Глузман Неля Анатоліївна - доктор педагогічних наук, професор, директор Євпаторійського інституту соціальних наук Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта);

Фадєєв Владислав Іванович - кандидат психологічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Євпаторійського інституту соціальних наук Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта);

Ануфрієнко Олександр Анатолійович — кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії та правознавства Євпаторійського інституту соціальних наук Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта).

Рецензенти:

Бойко Григорій Миколаєвич - кандидат педагогічних наук, доцент, перший проректор Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта).

Пономарьова Олена Юріївна - кандидат психологічних наук, доцент, проректор з наукової роботи Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта).

*Друкується за рішенням Вченої ради РВНЗ
„Кримський гуманітарний
університет" (м. Ялта) від „б" березня
(протокол № 2)*

Актуальні проблеми організації та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту у вищих навчальних закладах : Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару з міжнародною участю (м. Євпаторія, 05-09 лютого 2013 р.) / М-во освіти і науки, молоді та спорту, Євпаторійський інститут соціальних наук Республіканського вищого навчального закладу} „Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта). - Євпаторія : ЄІСН РВНЗ КГУ, 2013. - 234с.

**УДК 37
ББК 74**

© Євпаторійський інститут
соціальних наук
Республіканського вищого
навчального закладу
„Кримський гуманітарний
університет" (м. Ялта), 2013

СТРУКТУРА ВПЛИВУ ПАРАМЕТРІВ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРУ (СТРЕС,
НЕДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ ЗНАНЬ ІНФОРМАЦІЇ, ПОМИЛКОВІ ДІЇ ТОЩО)
НА УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ У НС

*Малинівська Людмила Іванівна
кандидат педагогічних наук, ст. викладач
кафедри охорони праці та цивільної безпеки
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

Постановка проблеми. В умовах соціальних трансформацій людський фактор починає відігравати все більшу роль у процесі вироблення і прийняття суспільних рішень, а також в процесі життєдіяльності суспільства, що обумовлює актуальність дослідження еволюції та сутності поняття «людський фактор».

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників засвідчує, що на сьогоднішній день зростає увага соціально-філософських наук до людських споглядальних та творчих здатностей, до шляхів їх активізації, що співпадає з загальною закономірністю розвитку сучасної науки в цілому: об'єднання зусиль і концентрація досліджень на проблемі людини. Дана тенденція передбачає перехід до «людського виміру» життя суспільства, коли індивід як виробник і споживач

знаходиться в центрі соціально-філософських проблем. Адже в сучасному світі людина і її розвиток — це не тільки фактор, який створює суспільне багатство, але й критерій прогресивності соціальних змін у суспільстві.

Людський фактор - це поняття, що означає функцію людини в суспільстві і досліджується різними суспільними науками [11]. Деякі пропагандисти трактують дане поняття широко, включаючи в нього всі соціально-економічні і політичні аспекти суспільного виробництва, інші прагнуть звужити його трактування. Людський фактор - це люди, працівники підприємств і установ, об'єднані для спільної діяльності, у структурному плані — це в першу чергу особистість, робоча група, трудовий колектив [2].

Психологічний аспект людського фактору включає внутрішні сили поведінки, які спонукають людей до високої активності, приводять у рух їхні творчі потенціали [1, с.13]. Управління людським фактором вимагає узгодження управлінських впливів із психологічними закономірностями поведінки людей.

Термін «фактор» (від лат. Factor - рушійний) у наукових дослідженнях використовується у значенні причини, рушійної сили будь-якого процесу або явища, яка визначає його характер або одну з його характерних рис [3, с. 42-47.].

Одна з перших спроб розкрити зміст поняття «людський фактор» була зроблена в 1930 році радянським вченим М.М. Добротворським [11], хоча сам термін був сформульований пізніше як результат перекладу і скорочення вислову «Human factors» (буквально - техніка людських чинників), використовуваного в США для позначення як галузі знань, так і процесу проектування систем «людина - машина» з метою забезпечення ефективності, надійності і безпеки діяльності людини.

Проте теоретико-методологічні основи вивчення людського фактору були закладені в працях радянських вчених в 70-80-х роках ХХ століття (В.Антоненко, М.Кагана, О.Ільїна, М.Добротворського, А.Уледова, Г.Осипова, В.Шинкарука та ін.). В працях сучасних російських вчених, а саме: Н.Абрамової, М.Абсави, Т.Заславської, Ж.Бакаєва, людський фактор розглядається в основному в економічному або управлінському ракурсі.

Обґрунтуванням значущості людського фактору займалися всесвітньо відомі класики Е.Демінг, Дж.Джуран, К.Ісікава, К.Меллер, Б.Сміт, Г.Тагуті, А.Фейгенбаум, В.Шухарт та інші.

У психології під «людським фактором» розуміють людський компонент управління, тобто особу, групу, колектив, суспільство, які включені в управлінську систему. У більш конкретному розумінні «людський фактор» - це внутрішній світ людей — їх потреби, інтереси, установки, переживання, спрямованості тощо.

Представники різних галузей соціальної науки намагалися довести приналежність категорії «людський фактор» до своєї галузі. Це знайшло відображення в зародженні тенденції подолання традиції, в межах якої людина розглядалася лише як елемент суспільної системи, як один з факторів виробництва, як головний творець економічного ефекту.

Ільїн О.І. обґрунтовував поняття «людський фактор» наступним чином: «людський фактор — спільне поняття, властиве кожному суспільному устрою. Людський фактор - категорія соціологічна, оскільки містить в собі весь спектр стосунків у суспільстві [6, с.11]. Однак дане визначення людського фактору суперечливе, оскільки, якщо припустити, що людський фактор - категорія спільна для кожного суспільного устрою, то невірним буде твердження, що нібито дане поняття характеризує «сукупність соціальних явищ», властивих даній епосі.

Виходячи з цього, сучасний російський дослідник М.Д. Абсава вважає, що «людський фактор» потрібно розглядати не як спільну, а як специфічну категорію

певного способу виробництва, а саме такого суспільства, в якому людина розглядається не лише як головна продуктивна сила, як передумова і активний елемент виробництва, а як одночасно початковий і кінцевий пункт всього суспільного руху, як його активний початок і кінцевий результат, як головний засіб і дійсна мета суспільного виробництва [3, с. 44-45].

А.К. Уледов підкреслює, що «суб'єктивний фактор» — це не соціальна діяльність або суб'єкт діяльності, а якості суб'єкта, що виявляються в діяльності, і, перш за все, ідеологічні та соціально-психологічні [11, с. 18]. Активізацію людського фактору він розглядає як розвиток соціальних якостей особистості. На його думку, «активізувати людський фактор - означає підтримувати, укріплювати і розвивати кращі соціальні якості людей». А.К. Уледов диференціює ці поняття на тій підставі, що поняття «суб'єктивний фактор» використовується при аналізі великих соціальних груп та спільнот людей як суб'єктів історичного розвитку, а поняття «людський фактор» конкретизує і доповнює поняття «суб'єктивний фактор» [11, с. 22-23].

У сучасній українській соціально-філософській думці поняття «людський фактор» не набуло ґрунтовного теоретико-методологічного аналізу, практично відсутні фундаментальні дослідження, де б дана проблема системно аналізувалася.

Мета даної статті полягає у теоретико - емпіричному дослідженні структури впливу параметрів людського фактору на управління безпекою у надзвичайних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Поняття «людський фактор» входить в науковий вжиток багатьох наук: філософії, соціології, психології, педагогіки, медицини, науки управління тощо. І хоча поняття «людський фактор» виступає міждисциплінарним поняттям, проте досі не існує одностайності у його тлумаченні.

До проблем, пов'язаних з розвитком людського фактору в сучасних умовах, відносяться:

- виявлення причин, що роблять негативний вплив на кількісні параметри і якісний стан людського фактору;
- виокремлення функцій, які сприяють активізації людського фактору; вивчення перспектив його розвитку;
- вироблення заходів, які сприяють підвищенню ефективності використання людського фактору, виокремлення умов, за яких людський фактор має найбільший вплив на функціонування суспільства та життєдіяльність самої людини;
- дослідження людського фактору як мети суспільного прогресу та багато інших.

Кожна людина в конкретних умовах відповідає на різноманітні подразники різною фізіологічною реакцією. В основному ця індивідуальність залежить від психофізіологічних властивостей людини. До них належать нервово-емоційна стійкість, врівноваженість нервових процесів, розумова та фізична працездатність і витривалість тощо.

У процесі виховання, навчання, спеціальних тренувань одні психофізіологічні властивості можуть розвиватися і вдосконалюватися, інші — досить стійкі й потребують для свого розвитку значного часу, а такі, як типологічні властивості вищої нервової діяльності (ВНД), зберігають індивідуальні ознаки й особливості упродовж усього життя.

Психіка — це здатність мозку відображати дійсність у формі відчуттів, уявлень, думок та інших суб'єктивних образів об'єктивного світу.

Психіка людини проявляється у таких трьох видах психічних явищ: психічні процеси, психічні стани, психічні властивості. Психічні процеси - це короткочасні процеси отримання, переробки інформації та обміну нею (відчуття, сприйняття, пам'ять

і мислення, емоції, воля тощо). Психічні стани відображають порівняно тривалі душевні переживання, що впливають на життєдіяльність людини (настрій, депресія, стрес). Психічні властивості — сталі душевні якості, що утворюються у процесі життєдіяльності людини і характеризують її здатність відповідати на певні дії адекватними психічними діями (темперамент, досвід, характер, здібності, інтелект тощо).

Психічні розлади, що виникають при стихійних лихах, великомасштабних аваріях або масових катастрофах, мають особливий характер та надзвичайну соціальну значимість. Їхня особливість полягає в тому, що одночасно психогенні розлади виникають у великій кількості людей [10]. Останнє: припускає багатократне (через групу) посилення негативно діючих на психіку чинників. Крім того, психічні порушення не носять строго індивідуального характеру, а зводяться до невеликого числа типових для більшості постраждалих проявів [5]. До відмінностей також відноситься те, що в умовах надзвичайної ситуації постраждалі змушені продовжувати активну боротьбу з наслідками катастрофи.

Психогенні розлади, вражаючи одночасно багато людей, спричиняють дезорганізацію в боротьбі із стихією або у ході відбудовних робіт після надзвичайної ситуації, що має вже й соціальне значення. Отже, внаслідок множинності раптово діючих психотравмуючих чинників в екстремальних ситуаціях виникають групові психогенні розлади, інакше кажучи, групові психози.

Які фактори є головними в провокуванні цих станів? Як правило, в аварійних ситуаціях, унаслідок катастроф або стихійних лих виникає страх за своє життя і за життя своїх близьких. Рушійним є переляк, супроводжуваний гострими емоційними переживаннями.

Страх, безвихідність, пригніченість і інші емоційні стани, при продовженні дії психотравмуючих факторів призводять до виникнення психічного стресу. Виникає дезадаптація, під якою припускається невідповідність між силою факторів, впливаючих на психіку людини, і наявних психічних ресурсів, щоб їм протистояти. В умовах стихійних лих і надзвичайних ситуацій виникають реактивні стани, що належать до невротичних і патохарактерологічних реакцій, а також неврози і реактивні психози.

Дослідження психічних розладів, що спостерігалися при надзвичайних ситуаціях, а також аналіз комплексу рятувальних, медичних і соціальних заходів, дозволив виділити три періоди розвитку психогенних порушень.

Характерним для першого періоду є раптова загроза власному життю і загибелі близьких. Потужність екстремального впливу викликає до дії інстинкт самозбереження, спонукуваний страхом. У цей період виникає паніка. Вважається, що паніка - одна з форм поведінки натовпу. Хоча вона може виявлятися й в окремих людей. Виникнення паніки, як правило, пов'язане з проявом масового страху, станом переляку, жаху перед реальною або уявленою загрозою, причому ступінь прояву цих станів наростає унаслідок взаємного зараження ними.

При так званій повній і глибокій паніці спостерігається відключення свідомості, настає афект, що супроводжується повною несамовитістю стану. У такому стані людина цілком утрачає контроль над своєю поведінкою: вона може безтямно кидається з боку у бік, бігти, іноді у бік небезпечної зони, робити хаотичні дії, виключаючи абсолютно їх логічність, раціональність і етичність.

Тривалість першого періоду продовжується від початку впливу екстремального фактора до організації рятувальних робіт.

На другому етапі, при формуванні глибини дезадаптації і рівня прояву психічних розладів, велике значення має усвідомлення втрати родичів, дому, майна, а також найчастіше невідомість і можливість нової хвилі життєнебезпечної ситуації.

Психоемоційна напруга до кінця другого періоду змінюється підвищеною стомлюваністю й астено-депресивними або апато-депресивними станами.

Третій період зв'язують з евакуацією постраждалих у безпечні зони. Тут діють також травмуючі фактори, такі як ламання сталого життєвого стереотипу, відбувається складна когнітивне й емоційне переосмислення пережитих подій і втрат. Ці фактори, як правило, стають причиною вже стійких психічних розладів. Крім неспецифічних невротичних реакцій, у цей період розвиваються патохарактерологічні розлади, що носять затяжний характер.

В умовах широкомасштабного хаосу, паніки, «тваринного» страху, який опановує великою кількістю людей, що метаються безцільно або заклакли від жаху у заціпенілості, в цих умовах надзвичайно складно зберігати самовладання і спроможність до цілеспрямованих дій. Проте існують факти, що в будь-яких, навіть найважчих обставинах, у середньому близько 17% людей зберігають самовладання і здатні до логічних і рішучих дій [11, с. 33-34]. Що ж дає їм сили не піддатися загальній паніці, психозу натовпу, утримати себе в руках? Виявляється, що в цій ситуації думка про власну поразку, одержані травми або навіть загибель у них була на останньому місці. При усвідомленні катастрофічності ситуації вони насамперед думають про відповідальність, що відбувається і про необхідність збереження життя інших людей. Протиріччя у такій поведінці знаходить цілком логічне пояснення. Справа в тому, що як тільки людина починає думати про власну поразку, про власну небезпеку, так у неї виникає хвиля негативних, потужних емоцій, що ведуть до різкого гальмування в регуляції багатьох психофізичних процесів. Звідси в одних постраждалих надмірна, безтямна рухова активність, а в інших нерухомість і ступор.

Іншими словами, тільки «суперустановка» на порятунок інших може забезпечувати визволення власної психіки від панічного страху і дати простір самовладанню. Саме страх утрати власного здоров'я і життя близьких паралізує; емоції затьмарюють можливість логічних і рішучих дій, інстинкт самозбереження породжує бурю неконтрольованих дій. Варто тільки дати зародитися зернятці страху і не придушити його вчасно, як за лічені секунди з нього виросте отрутне чудовисько темного, липкого жаху.

Тому найбільш ефективним методом приборкати власну розгубленість і забезпечити самовиживання за рахунок чітких і рішучих дій може бути тільки психологічна установка на порятунок інших. Переключивши свої емоції на постраждалих, ми «знімаємо» їх із себе: врятовуючи постраждалих, ми забезпечуємо адекватність і логічність власних дій, тим самим рятуючи себе.

У життєзагрозливих ситуаціях реакції страху розділяться на контрольовані і безконтрольні. Зокрема, В.Боннаті писав: «Ти контролюєш свій страх, значить усвідомлюєш небезпеку, що може зустрітися, намагаєшся уникнути її. У цьому випадку завжди знайдеш вихід. А безконтрольний страх - це просто паніка» [11, с. 254]. У той же час із погляду відомого мандрівника Е. Бишона в надзвичайній ситуації безконтрольний страх може зробити із самого загартованого атлета «жалюгідного хлюпика або останню скотину» [11, с. 121]. І навпаки, якщо подібного страху немає, то, навіть «напівдохлий недоросток може перетворитися, завдяки своїй моральній стійкості, у героя».

Під час безпосередньої дії психотравмуючих факторів надзвичайної ситуації, важливими психопрофілактичними заходами є такі:

- організація чіткої роботи з надання медичної і психотерапевтичної допомоги постраждалим;
- рішуче припинення панічних вчинків, висловлень і настроїв;

- об'єктивна інформація населення про масштаби біди, не приховуючи її соціальних, медичних і психологічних наслідків;
- залучення легко постраждалих до активних дій, не приховуючи масштабів аварійно-відбудовних і рятувальних робіт;
- намагатися бути зразком людини з міцним психічним загартуванням: сміливим, вольовим, холоднокривним, з витримкою й умінням переборювати почуття страху.

Останній етап включає такі заходи:

- надання допомоги в створенні лабільних психотерапевтичних бригад і тимчасових кабінетів або відділень;
- залучення легкопостраждалих до негайної медичної допомоги постраждалим.

Надзвичайно важливою соціально-психологічною рисою профілактики психічних порушень є своєчасна, повна і правдива інформація не тільки про те, що трапилося, але і про його наслідки. Так, наприклад, несвоєчасна і необ'єктивна інформація про радіаційну обстановку на Чорнобильській атомній станції призвела до трагічних результатів як безпосередньо для здоров'я людей, так і до невчасної організації заходів щодо ліквідації наслідків аварії. Це сприяло розвитку на віддалених етапах після трагедії невротизації дуже великої кількості людей і формуванню в них психогенних психічних розладів.

Висновки. Отже, важливо успішно діяти, не дивлячись на відволікаючі фактори, людський фактор (стрес, недостатній рівень знань інформації, помилкові дії. Від рухомості й лабільності нервової системи, від урівноваженості нервових процесів залежить така важлива якість безпеки, як здатність до переключення уваги і до швидкого реагування на небезпечні сигнали.

Література:

1. Авдеев В.В. Психологические основы повышения эффективности деятельности в экстремальных ситуациях: Учебное пособие. М., 1988.-с. 12-15
2. Абрамова Н.А. Человеческий фактор в управлении /Абрамова Н.А., Гинсберг К.С., Новиков Д.А. - М., 2006. - 496 с.
3. Абсава Н.Д. Куда девался «человеческий фактор»?/ Абсава Н.Д. // Человек постсоветского пространства : Сборник материалов конференций. Выпуск 3 / Под ред.В.В. Парцвания. -СПб.: Санкт-Петербургское философское общество,2005.-С.42-47.
4. Бандурка О.М., Кузніченко С.О. Організація діяльності громади в умовах надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.-Харків. - 2000. - с. 25-34.
5. Василук Ф.Е. Психология переживания. М., 1984. - 145 с.
6. Ильин А.И. Личный фактор общественного производства и проблемы его активизации//Ильин А.И. — Л.: Издательство ЛГУ, 1991. - 186 с.
7. Заславская Т. И. Социетальная трансформация российского общества. Деятельностно-структурная концепция. / Заславская Т.И. -М, Дело, 2002. - 567 с.
8. Заславская Т.И. Социология общественной жизни: очерки теории/ Заславская Т.И., Рышкіна Р.В.-Новосибирск: Наука, 1991.-362 с.
9. Рыжко Н.И. Человеческий фактор: структура и функции / Рыжко Н.И. - К.: Общество «Знание» УССР, 1986. - 16 с.
10. Назарапетян А.П. Психология массового стихийного поведения // Прикладная психология. 1999. №3.
11. Человеческий фактор (мировоззренческий аспект) / Алма-Ата: Наука, 1989. - 336 с.